

УДК 159.923:316.6
DOI: 10.32342/2522-4115-2019-2-18-10

Д.В. КОВАЛЬ,
*аспірант кафедри педагогіки та психології
Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро)*

ПРОФЕСІЙНІ ДОМАГАННЯ ОСОБИСТОСТІ ЯК СОЦІАЛЬНА ПРОБЛЕМА

У статті порушується проблема професійних домагань як важлива в аспекті формування у працівника адекватних уявлень про власну роль у професії та самостійного свідомого визначення професійної перспективи. Доведено, що адекватність домагань залежить від парадигми: домагання – успіх. Життєві домагання можуть мати констатувальний (окреслюють індивідуальні якості суб'єкта) або перспективний (окреслюють зону його можливостей: помилок, невдач, досягнень, успіхів, труднощів, перешкод) характер. З'ясовано, що життєві домагання деталізуються у професійних домаганнях особистості, які можна поділити на домагання щодо вибору професії, працевлаштування, реалізації та актуалізації у професії. Особливим видом професійних домагань визначено кар'єрні домагання фахівця. Зроблено висновок про соціальну значущість адекватних професійних домагань особистості, що проявляється у здатності особистості до цілеутворення у професійній реалізації з урахуванням перешкод та успіхів у власній діяльності, а також зовнішніх вимог.

Ключові слова: життєві домагання, професійні домагання, фахівці, адекватність, соціальна значущість.

В статье поднимается важная проблема профессиональных притязаний для формирования у работника адекватных представлений о собственной роли в профессии, а также самостоятельного сознательного определения профессиональной перспективы. Доказано, что адекватность притязаний зависит от парадигмы: притязания – успех. Жизненные притязания могут носить констатирующий или перспективный характер. Определено, что жизненные притязания детализируются в профессиональных притязаниях личности, которые можно разделить на притязания в выборе профессии, трудоустройства, реализации и актуализации в профессии. Особенным видом профессиональных притязаний определены карьерные притязания специалиста. Сделан вывод о социальной значимости адекватных профессиональных притязаний личности, которые проявляются в ее способности совершать целеполагание в профессиональной реализации с учетом трудностей и успехов в деятельности, а также внешних требований.

Ключевые слова: жизненные притязания, профессиональные притязания, специалисты, адекватность, социальная значимость.

Актуальність. У сучасних професійних відносинах, що внаслідок постійних навантажень, партнерської відповідальності, кризових ситуацій та дедлайнів характеризуються високим рівнем стресовості, актуалізується проблема співіснування працівників з різним рівнем професійних очікувань, прагнень та мотивації. Кожна людина у колективі має власну історію професійної реалізації, однак при цьому вона має уявлення про перспективу розвитку, який може видаватися колегам та адміністрації або обґрунтованим, або таким, що не відповідає реальним компетенціям, ресурсам, якостям фахівця. Отже, тема професійних домагань стає очевидно важливою для формування у працівника адекватних уявлень про власну роль у професії, а також для самостійного свідомого визначення професійної перспективи, адекватність якої дозволить реалізувати тактичний план її досягнення.

Аналіз наукових праць з проблеми дослідження. Проблема домагань особистості щодо життєвої реалізації досліджувалася фахівцями в аспекті самовизначення молоді (М. Боришевський, Л. Долгих, І. Кучманіч та ін.); самооцінки власних можливостей та потенціалу щодо діяльності (Ф. Хоппе, Дж. Роттер); самореалізації особистості у різних видах діяльності (К. Абульханова-Славська, Л. Коростильова, С. Кудінов та ін.); самоздійснення (Б. Березін, І. Логінова, В. Ягупов). Останнім часом з'явилося досить багато праць, пов'язаних з дослідженням професійних домагань фахівця (майбутнього фахівця, старшокласників). Однак при цьому виникає потреба виокремлення аспекту професійних домагань особистості як соціальної проблеми.

Метою статті визначаємо уточнення поняття «професійні домагання» особистості; визначення особливостей професійних домагань молоді на різних етапах професійного шляху; означення соціального аспекту досліджуваного поняття.

Основна частина. У науковій думці домагання передусім розглядаються в аспекті життєвого плану самореалізації. Так, розглядаючи життєві домагання особистості як потребу-ставлення людини до власного життя, Т. Титаренко доходить висновку, що вони є динамічною моделлю бажаного майбутнього життєвого світу, рамкою, в яку людина хоче запакувати своє життя. Це активне, емоційне, стійке, цілеспрямоване, конкретне ставлення до себе і свого оточення, до часу свого життя, до власного майбутнього, в якому враховуються колишні поразки і перемоги, інтереси особистості та соціуму, потреби соціалізованого «Я» і глибинного ества, інтенції потенціалу [7].

За думкою Н. Мовмиги та Н. Мілорадової, проблема життєвих домагань на сьогодні стає однією з центральних у дослідженні соціальної ефективності особистості [2]. При цьому слід зауважити важливий аспект реалізації людини в соціумі – соціальні очікування, які можна віднести до рушійної сили, мотиватора діяльності людини, але водночас слід урахувувати суб'єктивність зазначеного явища, що може проявлятися в оманливості справжніх уподобань самої людини. Таку нашу думку підтверджуємо позицією К. Абульханової-Славської, яка, наголошуючи на співвідношенні життєвих домагань, саморегуляції і задоволеності особистості, диференціює їх за характеристиками локус-контролю: спрямованості на навколишнє середовище (екстернальний локус-контроль) або на самого себе (інтернальний локус-контроль). Локус-контроль є одним з найважливіших механізмів реакції суб'єкта на життєві труднощі; він виявляє здатність або нездатність особистості відчувати себе активним суб'єктом діяльності, або ж, навпаки, пасивним об'єктом дій інших людей. У першому випадку йдеться про виявлення у людини якостей несамостійності, невпевненості – тих, які негативно впливають на ефективне самовиявлення людини. Людина з виявленим інтернальним локус-контролем вірить, що її доля – у її власних руках. Інтернали не лише чинять опір сторонньому впливові, але й прагнуть контролювати поведінку інших, тобто можна визначити їх яскраву спрямованість на лідерство. Якість інтернального локус-контролю – відповідальність за власні дії, впевненість у виборі моделей поведінки, навпаки, сприяють позитивній самореалізації у будь-якій діяльності, стають засадничими для ефективного саморозвитку особистості [1].

Залежність вибору людини від суспільної думки, хоробливе ставлення до схвалення оточенням її дій або результатів пов'язуємо зі схильністю до конформізму, що проявляється у несвідомому прийнятті особистістю еталонів та цілей навколишнього середовища у його більшості. Людина з конформною життєвою позицією підсвідомо зраджує власні потреби, бажання, мрії і стає виконавцем чужого сценарію життя.

Отже, рівень домагань особистості виконує дві функції: спонукальну, яка проявляється у мотивації до бажаної діяльності, та оцінну, яка виступає критерієм вибору, еталоном, на який орієнтується особистість у власних виборах.

Рівень адекватності життєвих домагань особистості, на думку Н. Татенко, залежить від екзистенційного досвіду людини й впливає на її життєвий успіх. Так, спрямованість на успіх передбачає розвиток в особистості самоповаги, аутосимпатії, відсутності переживань хронічного сорому, стійку ціннісно-смыслову сферу, позитивне емоційне тло щодо свого минулого, сьогодення та майбутнього, відсутність надмірних вимог до себе, розвиток ідентичності за позитивним сценарієм [6].

Життєві домагання зрушують активність людини, яка, у свою чергу, обумовлена необхідністю вирішення внутрішніх протиріч. Однак адекватність домагань залежить від парадиг-

ми: домагання – успіх. Якщо діяльність людини супроводжує низка невдач, неможливості проявити себе – життєві домагання можуть бути знижені. При цьому самооцінка особистості може бути також зниженою – тоді, ймовірно, людина буде у пригніченому стані, або ж залишатись високою – у поведінці це може бути проявлене як маска «невизнаного героя».

Означену проблему досить яскраво репрезентовано в дослідженні О. Резван, де прикладом поступового приведення в адекватність домагань став аналіз змісту вакансій та резюме майбутніх фахівців автомобільно-дорожньої галузі. Так, науковець переконливо довела, що у переважній більшості випускників університетів професійні домагання є неадекватно завищеними, що є наслідком неуважного ставлення до вимог, розміщених у вакансіях. Адекватними щодо вимог працедавців можна вважати професійні домагання фахівців зі стажем близько двох років після закінчення освітнього закладу, натомість, у випадках, коли працівник упродовж 2–3 років не може знайти роботу за фахом, але має таке бажання, його рівень домагань неадекватно знижується [5]. Означена проблема знаходить своє відображення у теоретичних розвідках К. Абульханової-Славської, яка стверджує, що життєві домагання можуть мати констатувальний (окреслюють індивідуальні якості суб'єкта) або перспективний (окреслюють зону його можливостей: помилок, невдач, досягнень, успіхів, труднощів, перешкод) характер. Така дихотомічність домагань, на думку науковця, може призводити до неузгодженості можливостей суб'єкта з умовами і вимогами діяльності [1].

Життєві домагання деталізуються у професійних домаганнях особистості, які можна поділити на домагання щодо вибору професії, працевлаштування, реалізації та актуалізації у професії. Особливим видом професійних домагань вважаємо кар'єрні домагання фахівця, які слід розглядати з точки зору лідерського потенціалу особистості без урахування її конкретного фаху.

Першою ланкою прояву професійних домагань є вибір старшокласником майбутньої професії, адекватність якої слід співвідносити з природними нахилами молодшої людини, її мотивацією саме до обраної професії, сформованими у школі відповідними майбутній спеціальності компетенціями тощо. Для того, щоб успішно вирішити проблему вибору професії, необхідно проаналізувати фактори вибору професії і визначити, наскільки вони узгоджуються між собою. До цих факторів належать: позиція старших членів сім'ї, зокрема батьків, товаришів, вчителів; особистий професійний план; поінформованість про професію; нахили, здібності; рівень домагань.

Рівень домагань як стійке, властиве кожній людині уявлення про те, чого вона заслуговує, яке місце серед людей має посісти, є одним із факторів вибору професії. Обираючи професію і плануючи трудовий шлях, дуже важливо переконатись у реалістичності своїх домагань. Цього можна досягти за рахунок формування у собі вміння аналізувати власні вчинки, бажання, спрямованості на постійне зіставлення своїх успіхів і невдач з досягненнями товаришів, чесного, об'єктивного ставлення до результатів діяльності.

Л. Федун зауважує, що «примірювання» на себе різних професій дитиною формує у неї уявлення про своє «Я-реальне», яке відповідає (не відповідає, відповідає частково) вимогам, що висуваються професією до фахівця. Усвідомлення зазначеної проблеми спонукає старшокласника відшукувати альтернативи професійного вибору. У процесі «примірювання» таких альтернатив виникає «напруга домагань», що обумовлюється їх суттєвою розбіжністю або тотожністю [8]. Погоджуючись з автором, зауважуємо, що означене явище невизначеності у професії проявляється у процесах вступних кампаній, коли абітурієнти подають документи відразу на спеціальності, кардинально протилежні за змістом. Запобігання зазначеного може сприяти спрямування старшокласників до внутрішньої роботи над собою, що проявляється в узгодженні, прийнятті або відхиленні альтернатив через пошук стратегій і тактик самовдосконалення та підвищення рівня навчальних досягнень. Отже, слушною вважаємо думку Л. Федун про те, що професійне майбутнє у формі професійних домагань, яке старшокласник уявляє як потенційно можливе, як перспективу зростання, виконує функції узагальнення досягнутого рівня та регуляції активності як суб'єкта діяльності. У свою чергу, сформованість професійних домагань є передумовою усвідомленого й обґрунтованого професійного самовизначення особистості [8].

Водночас дослідження професійного аспекту домагань особистості набуває соціальної актуальності внаслідок того, що майбутній фахівець має чітко усвідомлювати власну

готовність до професійної діяльності, ресурси, що допомагатимуть самореалізовуватись у професійному середовищі, а також оперативну картину ринку праці в обраній галузі, що відображена у вимогах роботодавців. Неадекватність професійних домагань майбутнього фахівця призводить до розчарування у професії, намагання змінити фах через найменший неуспіх у пошуках роботи тощо.

Змістовою характеристикою професійної перспективи стають кар'єрні домагання, що пов'язані не лише з очікуваними суб'єктивними досягненнями у професії, але й виступають індикаторами значущості групи (у цій групі фахівців перебувають особистості з вираженим інтернальним локус-контролем й спрямованістю на лідерство). Фахівці з чітко виявленими кар'єрними домаганнями намагаються долучатися до заходів, де вони змогли б показати іншим свою перевагу, здобути схвалення авторитетних осіб і колективу. Крім того, особливою характеристикою таких працівників можна назвати й спрямованість на подолання труднощів щодо рівня власної професійної компетентності – вони намагаються довести власну професійну цінність, беручись за складні завдання.

Крім соціальних очікувань, професійні домагання пов'язані з особистісними очікуваннями, адекватність яких обумовлюється самооцінкою людини власних можливостей щодо форм та видів професійної реалізації. На думку К. Радзівіл, самооцінка, сформована у дитинстві, відображає тенденційність очікувань, що реалізується у професійному становленні [4]. Автор доходить висновку щодо значущості ролі сімейного виховання при формуванні адекватних очікувань дитини. Так, якщо сімейні відносини є оптимальними, то рівень очікувань – високий, а рівень домагань – помірний; низький рівень очікувань пов'язаний з проявами гіперопіки батьків, а гіперконтроль формує завищені очікування. Неадекватність самооцінки дитини власних можливостей спричиняє виявлення високого рівня домагань разом із низьким рівнем очікувань. Так, визначаючи для себе надскладні цілі, майбутній фахівець несвідомо має надію на невдачу, що підтверджує його невисокі очікування. У такому випадку людина виправдовує перед самою собою низьку мотивацію щодо професійного розвитку. Натомість високий рівень професійних очікувань пов'язаний з адекватною самооцінкою людини та її впевненістю в успіху професійної діяльності. Отже, для адекватного сприйняття себе у професії особистості слід проаналізувати рівень власної мотивації та суб'єктивні фактори дорослішання, пов'язані з особливостями сімейного виховання.

Переважає більшість науковців стверджує, що рівень професійних домагань тісно пов'язаний із самооцінкою та мотивацією. Цікавим у зазначеному аспекті вважаємо дослідження групи науковців (Т. Перцева, І. Височина, Н. Башкірова, В. Крамарчук, Т. Яшкіна) рівня домагань майбутніх лікарів. Так, було проведено експеримент, у ході якого інтерни мали відмітити на умовній шкалі прояв певних професійних компетенцій (основних практичних навичок лікаря) на певний момент (самооцінка) і бажаний рівень їх розвитку (рівень домагань). Результати виявили високий ступінь розбіжності між рівнем домагань та рівнем самооцінки у більшій частині учасників експерименту (54%). Зазначене можна вважати свідченням конфлікту між прагненням особистості (Я-ідеальне) та тим, що вона вважає для себе можливим (Я-реалістичне), а отже, виявлену занижену самооцінку, яка проявляється у невпевненості. Натомість 42% інтернів виявили занадто високий рівень самооцінки, що можна вважати особистісною незрілістю, невмінням адекватно оцінювати результати власної діяльності [3]. Звісно, що для майбутніх лікарів жодна з виявлених моделей самооцінки та рівня домагань не є продуктивною, адже лікар має бути упевнений у виборі шляху роботи з пацієнтом; і його упевненість має опиратися на конкретні факти.

Слід зазначити, що наслідком неадекватних професійних домагань молодого фахівця, учорашнього випускника, може стати розчарування у професії, а в гіршому випадку – спонтанне рішення змінити фах. Однак неусвідомлення справжньої проблеми – неадекватності домагань призводить до «бігу по колу», коли молода людина розчаровується у професіях знову і знову, замість того, щоб відрефлексувати вимоги до працівника конкретної вакансії і власну відповідність цим вимогам.

Висновки. Професійні домагання особистості визначаємо як утворення, яке формується на засадах життєвих домагань, що, у свою чергу, являють собою ставлення людини до себе як соціальної одиниці: виокремлення важливих аспектів соціальної реалізації, усвідомлення власних цінностей, цілей, шляхів їх реалізації та відповідних ресурсів як інстру-

ментів досягнення мети. Особливості виявлення професійних домагань пов'язані з процесом дорослішання особистості і деталізуються у домаганнях щодо вибору професії, працевлаштування, реалізації та актуалізації у професії. Особливим видом професійних домагань є кар'єрні домагання фахівця. Здатність особистості до цілеутворення у професійній реалізації з урахуванням перешкод та успіхів у власній діяльності, а також зовнішніх вимог виявляє рівень адекватності професійних домагань, що впливає на соціальну реалізацію людини в цілому.

Список використаної літератури

1. Абульханова К.А. Время личности и время жизни / К.А. Абульханова, Т.Н. Березина. – СПб.: Алетейя, 2001. – 304 с.
2. Мовмига Н.Є. Напрямки вивчення проблеми життєвих домагань особистості у психологічних дослідженнях / Н.Є. Мовмига, Н.Є. Мілорадова // Професійне становлення особистості: матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Одеса: ОДУВС, 2013. – С. 42–44.
3. Перцева Т.О. Аналіз рівня домагань і професійної самооцінки лікарів-інтернів першого року навчання як інструмент удосконалення практичних навичок на кафедрі сімейної медицини / Т.О. Перцева, І.Л. Височина, Н.С. Башкірова, В.В. Крамарчук, Т.О. Яшкіна // Матеріали XIV Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю, присвяченої 60-річчю ТДМУ, «Сучасні підходи до вищої медичної освіти в Україні. – Тернопіль, 2017. – С. 65–67.
4. Радзівіл К.П. Роль самооцінки особистості майбутніх психологів у формуванні професійних очікувань у навчальному процесі [Електронний ресурс] / К.П. Радзівіл // Проблеми сучасної психології. – 2015. – Т. 28. – Режим доступу: <http://es-journal.in.ua/index.php/2227-6246/article/view/158546>
5. Резван О.О. Кар'єрні домагання молодого фахівця: роль університетів у формуванні їхньої адекватності / О.О. Резван, В.М. Гриньова // Новий колегіум. – Х.: Колегіум, 2018. – № 1. – С. 40–45.
6. Татенко Н.О. Психотерапевтичні стратегії у роботі з життєвим успіхом / Н.О. Татенко // Життєві домагання особистості: монографія / Ін-т соц.та політ. психології АПН України. – Київ: Пед. думка, 2007. – С. 382–394.
7. Титаренко Т.М. Життєві домагання і професійне становлення особистості практичного психолога [Електронний ресурс] / Т.М. Титаренко. – Режим доступу: <https://www.academia.edu/38694507/>
8. Федун Л.М. Сутність, структура та рівні сформованості професійних домагань старшокласника / Л.М. Федун // Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал НАІР. – Івано-Франківськ: НАІР, 2014. – Вип. 4. – С. 140–143.